

MARIJA GIMBUTAS

1921-1994

În anul 1994 arheologia, ca și viața academică în general, a pierdut o personalitate de seamă, oricât de controversată va fi fost ea. Marija Gimbutas a încetat din viață la 2 februarie, după ce luptase cu leucemia vreme de peste un deceniu. Avea 73 de ani și, deși activă până în ultimul moment, încă nu-și materializase toate proiectele. Printre altele, tocmai inițiasse organizarea la Vilnius (pentru septembrie 1994) a conferinței internaționale intitulată *Indoeuropenizarea Europei Nordice*, menită a se adăuga la cea de la Dublin din 1989 (*Transformarea Culturii Europene și Anatoliene, 4500-2500 î. de H.*) – și aceea pornită prin strădania Marijei Gimbutas). Încă din 1993, știindu-și sfârșitul aproape, savanta lituanian-americană dorea să se întoarcă acasă la Vilnius, în condițiile unei noi Lituanii.

S-a născut și a crescut în Lituania, făcându-și studiile la Vilnius. După cum mărturisea în septembrie 1984, la Iași, cu ocazia participării la o sesiune dedicată civilizației Cucuteni (vezi interviul pe care l-am publicat în *Cronica*, 1 feb. 1985), din copilărie a fost pasionată de folclor și de tradițiile populare baltice. În timpul războiului, tocmai lucra la o disertație dedicată ritualului funerar lituanian, domeniu spre care (tot conform propriei mărturisiri) a îndreptat-o un șoc din viața personală – moartea tatălui. De acolo avea, de fapt, să se îndrepte spre arheologie.

În 1944, când trupele sovietice „recuperau” Lituania, și-a părăsit în grabă țara, „purtându-și fiica de un an într-o mână și disertația în cealaltă” (după cum se formulează într-un articol dedicat ei, din *Los Angeles Times Magazine*, 11 iunie 1989). Pe baza unor acte de identitate false, ea, soțul și fetița au ajuns până la urmă la Viena, apoi în Germania. Teza de doctorat și-a susținut-o în 1946 la Tübingen, iar în 1949 a emigrat cu familia în America, fiind acceptată ca un fel de cercetătoare fără plată la Harvard. A trebuit să lucreze într-o fabrică, apoi ca vânzătoare, până i s-a acordat o bursă, în 1953. După care, în 1955, a devenit *research fellow* la Peabody Museum din Harvard (se pare că atitudinea militant-feministă a Marijei Gimbutas s-a cristalizat în acea perioadă, când, ca femeie, își găsea accesul interzis la unele biblioteci).

În 1963 a izbutit să obțină un post de profesor la UCLA (University of California in Los Angeles). Ca profesor, și ca membru marcant al *Centrului de Studii Indo-Europene* din Los Angeles (unul dintre puținele centre de studiu într-adevăr interdisciplinar din lume) s-a putut desfășura mai ales ca specialist în arheologia europeană. Marija Gimbutas nu a fost un arheolog de birou și nici unul pur teoretic (așa cum sunt mult prea mulți în America și Europa de azi). Ea a luat parte la numeroase campanii de săpături pe diverse șantiere europene, publicând și prețioase materiale balcanice (ca cele de la Anza, Sitagroi, sau Varna). În același timp, dovedind o remarcabilă capacitate de sinteză, a acumulat un volum imens de materiale publicate de alți arheologi (incluzându-i pe cei ruși, ucraineni, români, bulgari, iugoslavi, greci etc.), încercând să tragă o scrie întrecăgă de concluzii generale originale. A continuat să publice și după ieșirea la pensie (1990), suma lucrărilor sale atingând în final numărul de 20 de volume și peste 200 de articole, la care mă voi referi mai jos într-o concisă sinteză cronologic-tematică.

Marija Gimbutas și-a început cariera ca etnograf. Revin asupra aceluși aspect, deoarece el poate explica atât prezența unor titluri mai puțin arheologice din lista ei de lucrări, cât și unele din numeroasele reproșuri pe care le-a recepționat din partea arheologilor „puri”. Savanta în discuție nu a văzut niciodată preistoria europeană

„pe pătrățele”, ci ca pe un proces îndelungat, plin de schimbări succesive, dar și de perpetuări. O asemenea viziune reieșea deja din lucrarea sa din 1956, *Prehistory of Eastern Europe*, ce lua în considerație descoperiri mezolitice, neolitice și eneolitice de pe teritoriile Rusiei și ale țărilor baltice. În anii 50-60, Marija Gimbutas dovedea că este în continuare interesată de simbolistica folclorului lituanian de sorginte arhaică (vezi *Ancient Symbolism in Lithuanian Folk Art* din 1958). Problema originilor tradițiilor baltice avea să o preocupe până la sfârșit, după cum dovedesc atât unele articole (vezi, de exemplu, *Pre-Indo-European Goddesses in Baltic Mythology*, 1985), cât și anumite subcapitole din ultimele volume.

O perioadă deosebit de importantă în cariera Marijei Gimbutas a fost cea dinspre sfârșitul anilor 60 și începutul anilor 70, când i-au apărut primele lucrări importante privitoare la pătrunderile stepice ca factor primordial în indoeuropenizarea Europei preistorice. Era și perioada în care Marija Gimbutas își fixa conceptele proprii de „Veche Europă” (adică Europa neolitică și eneolitică pre-indoeuropeană) și de „cultură kurganică” (atribuită populațiilor stepice primitiv-indoeuropene ce ar fi pătruns în trei „valuri” majore înspre Europa Centrală între 4500 și 2500 î. de H.). O lucrare-sinteză privitoare la cele trei valuri kurganice, *The Three Waves of the Kurgan People into Old Europe, 4500-2500 BC* (1979), deja expunea ceea ce se poate pe drept numi *teoria Gimbutas cu privire la fenomenul indoeuropean*. În speță, așa cum avea să susțină până la sfârșitul vieții (cu toată opoziția unor influente personalități academice), Marija Gimbutas vedea răspândirea idiomurilor indoeuropene ca rezultată din expansiunea în valuri succesive (nu neapărat migrații de proporții), a unei populații stepice, de pastoralii-călăreți războinici, începând încă de pe la mijlocul mileniului V î. de H. Stepicii respectivi par a fi fost cei care au schimbat radical (deseori violent) „Vechea Europă” creată de pașnicii neolitici agricoli. Teoria Gimbutas pornea, bineînțeles, de la opinii ale unor indoeuropeniști mai vechi (precum Pictet, Schleicher, Schrader, sau Brandenștein), sau mai recenți (incluzând și părerile unor arheologi români ca Roman, Morintz, Dinu sau Petrescu-Dîmbovița asupra efectelor pătrunderilor stepice în eneoliticul de la Dunărea de Jos). Dar Marija Gimbutas (urmată și de unii discipoli) și-a asumat rolul de a interpreta consistent și coerent o întreagă masă de descoperiri arheologice recente din Europa Central-Estică. Și, cu toate că în ultimii ani viziunea Gimbutas a fost atacată insistent (mai ales de adepții curentului „imobilist” dominat de arheologul britanic C. Renfrew), nu se poate trece cu vederea că acea viziune a fost îmbrățișată de importante personalități, precum lingvistul francez André Martinet (cf. *Des steppes aux océans – L’indo-européen et les „Indo-Européens”*, Paris, Payot, 1986), iar la noi, chiar mai devreme, de G. Ivănescu (cf. Th. Simenschy/G. Ivănescu, *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*, București, 1981, p. 175-182). Acesta din urmă, chiar dacă vine cu destule semne de întrebare și completări, afirmă de la începutul comentariilor sale (p. 175): „Pentru prima dată s-a identificat fără putință de tăgadă cultura materială a poporului indoeuropean primitiv. Meritul acestei extraordinare realizări revine cercetătoarei americane de origine lituaniană, Marija Gimbutas” (și este de remarcat că Ivănescu nu citează decât lucrările Marijei Gimbutas publicate înainte de 1970!). În prezent, ne putem permite să afirmăm că (deși se vor mai putea face îmbunătățiri și adaosuri) teoria Gimbutas rămâne în picioare. Totuși nu se poate să nu remarcăm situația oarecum ciudată oglindită de volumul omagial *Proto-Indo-European: The Archeology of a Linguistic Problem – Studies in Honor of Marija Gimbutas* (editori S. Nacev Skomal și E. C. Polomé), prin care unii participanți (precum Makkay sau Renfrew) au încercat mai degrabă să demoleze teoria Gimbutas (promovându-și propriile teorii), decât s-o susțină, sau s-o îmbunătățească. Pentru cercetătorii de la noi, nu putem decât să facem această afirmație-apel: deocamdată, dintre teoriile indoeuropenizării lansate în ultimele decenii, cea a Marijei Gimbutas este *singura funcțională și demonstrabilă atât din punct de vedere arheologic, cât și lingvistic*.

De și mai multă critică negativă (chiar violentă) s-au „bucurat” lucrările Marijei Gimbutas cu privire la „Vechea Europă” și la „Marea Zeiță” (care pare să fi fost figura centrală a religiei și ideologiei neoliticului european). După cum arătam într-o recenzie recentă (*Marija Gimbutas, The Language of the Goddess*, San Francisco, Harper & Row, 1989 – în *AIIAI*, Iași, 1992, p. 475-478), savanta americană poate să fi avut și opinii criticabile, dar nu merita virulența unor aprecieri ca cele exprimate la noi de Vl. Dumitrescu (și de alții peste hotare). Marija Gimbutas știa (după cum spunea chiar ea) că devenise „oaie neagră” printre arheologi tocmai pentru că îndrăznise să iasă din tiparele „normale”, punând de fapt bazele unui domeniu nou, *arheomitologia* :

domeniu menit să încerce reconstituirea religiei, mitologiei și ideologiei preistorice, pe baza descoperirilor arheologice și a comparațiilor cu unele elemente și modele etnografice încă în funcție. Nu este de mirare că singura personalitate care a sprijinit-o fără rezerve în acea încercare revoluționară a fost J. Campbell, specialist de frunte în mitologie universală și istoria religiilor. Cu Mircea Eliade – ne spunea tot ea – Marija Gimbutas a avut doar contacte telefonice, pozitive (de la primul schimb de păreri ea simțind că are de-a face cu cineva venit din spațiul spiritual natal, cel est-european). Ca o concluzie: indiferent de cât va rămâne valabil din ele, volumele Marijei Gimbutas dedicate Marii Zeițe își vor păstra calitatea de opere de referință pentru cei ce vor păstra calitatea de opere de referință pentru cei ce vor avea pe viitor curajul abordării interdisciplinare în domeniul preistoriei. Efectele acestor volume asupra marelui public (mai ales a celui feminist-naturist) ne interesează mai puțin aici.

În rezumat, iată care ar fi domeniile academice la care Marija Gimbutas a contribuit în mod semnificativ de-a lungul unei jumătăți de secol (vezi și lista selectivă de lucrări anexată mai jos):

- *baltistică* (atât prin lucrările etnografice de tinerețe, cât și prin cele arheologice și arheomitologice dinspre sfârșitul carierei);
- *indoeuropeanistică* (prin seria consistentă a lucrărilor din perioada de maturitate științifică);
- aspecte majore ale *neoliticului*, *eneoliticului* și *bronzului* din Europa și din Orientul Apropiat;
- *istoria civilizației* (a se observa lucrările asupra templelor preistorice, sau asupra „proto-scrierii” eneolitice, incluzând-o și pe cea a tăblițelor de la Tărtăria);
- *arheomitologia* (domeniu ce o poate revendica printre întemeietori).

Putem fi siguri că Marija Gimbutas nu a intenționat, nici nu s-a așteptat să fie acceptată fără comentarii și fără rezerve, ci doar să fie receptată și interpretată obiectiv în toate cele (multe) pe care le avea de spus. Faptul că, până la ultima operă a vieții, Marija Gimbutas nu s-a arătat dispusă a renunța la opiniile ei de bază demonstrează că era convinsă de dreptatea ei (ce nu se sprijinea *doar* pe intuiție feminină). Se cuvine să-i păstrăm amintirea neîntinată de unele atacuri meschine, pornite (deseori fără prea multe argumente) mai ales dinspre reprezentanții unor curente ce se vor anti-Gimbutas cu orice preț. Fie ca generațiile viitorului să aibă răbdarea de a o studia pe Marija Gimbutas în amănunt și de a se strădui să-i corecteze cu temei unele păreri, în același timp confirmând și valorificând în mare parte opera sa.

ADRIAN PORUCIUC

LISTĂ SELECTIVĂ DE LUCRĂRI

1. 1956, *The Prehistory of Eastern Europe: Mesolithic, Neolithic and Copper Age Cultures in Russia and the Baltic Area*, Harvard, Peabody Museum.
2. 1958, *Ancient Symbolism in Lithuanian Folk Art*, Philadelphia, American Folklore Society.
3. 1970, *Proto-Indo-European Culture: The Kurganic Culture during the 5th, 4th and 3rd Millennia*, în *Indo-European and Indo-Europeans*, ed. G. Cardona, H. M. Hoernigswald, A. Senn, Philadelphia.
4. 1970a, *Old Europe c. 7000-3500 BC: the Earliest Civilization before the Infiltration of Indo-European Peoples*, în *The Journal of Indo-European Studies (JIES)*, I, 1.
5. 1972, *Excavations at Anza, Macedonia*, în *Archaeology*, 25, 2.
6. 1973, *The Beginning of the Bronze Age in Europe and the Indo-Europeans: 3500-2500 BC*, în *JIES*, I, 163-214.
7. 1974, *The Gods and Goddesses of Old Europe: 7000 to 3500 BC: Myths, Legends and Cult Images*, London, Thames & Hudson.
8. 1976, *Figurines*, în *Neolithic Macedonia as Reflected by Excavation at Anza, Southeast Yugoslavia*, ed. M. Gimbutas, Los Angeles.
9. 1976a, *Ideograms and Symbolic Design on Ritual Objects of Old Europe (Neolithic and Chalcolithic Southeast Europe)*, în *To Illustrate the Monuments*, ed. J. V. S. Megaw, London, Thames & Hudson.
10. 1977, *The First Wave of Eurasian Steppe Pastoralists into Copper Age Europe*, în *JIES*, V, 4.
11. 1977a, *Gold Treasure at Varna*, în *Archaeology*, 30, 1.
12. 1978, *Le fin de l'Europe ancienne*, în *La Recherche*, 87.
13. 1979, *The Three Waves of the Kurgan People into Old Europe, 4500-2500 BC*, în *Archives suisses d'anthropologie générale*, Genève, 43, 2.
14. 1980, *The Kurgan Wave No. 2 (c. 3400-3200 BC) into Europe and the Following Transformation of Culture*, în *JIES*, VIII, 3-4.
15. 1980a, *The Temples of Old Europe*, în *Archaeology*, 33.

16. 1981, *The 'Monstruous Venus' of Prehistory or Goddess Creatrix*, în *Comparative Civilizations Review*, 7.
17. 1982, *The Goddesses and Gods of Old Europe, 6500-3500 BC: Myths and Cult Images*, ediție revizuită, London, Thames & Hudson.
18. 1983, *Die Balten*, München, Herbig.
19. 1984, *The Sign System of Old Europe, 5500-4000 BC*, în *The Quarterly Review of Archaeology*, 5, 2.
20. 1984a, *Old European Deities. With Emphasis on Images from the Cucuteni Culture*, comunicare la sesiunea *Civilizația Cucuteni în Context European*, Iași-Piatra Neamț (publ. 1987).
21. 1985. *Pre-Indo-European Goddesses in Baltic Mythology*, în *The Mankind Quarterly*, 1.
22. 1985a. *Megalithic Tombs of Western Europe and Their Religious Implications*, în *The Quarterly Review of Archaeology*, September.
23. 1985b, *Primary and Secondary Homeland of the Indo-Europeans*, în *JIES*, XIII, 1-2.
24. 1986, *Mythical Imagery of the Sitagroi Society*, în *Excavations at Sitagroi*, ed. C. Renfrew, M. Gimbutas, Los Angeles.
25. 1989, *The Language of the Goddess*, San Francisco, Harper & Row.
26. 1989a, *Civilizație și cultură*, trad. S. Paliga, prefață și note R. Florescu, București, Meridiane.
27. 1991, *The Civilization of the Goddess*, San Francisco, Harper & Row.